

Marijus Šidlauskas – Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Literatūros katedros docentas.

Moksliniai interesai: literatūros sociologija, literatūros kritika, lietuvių literatūros istorija.

Adresas: Kalotė, Nr. 16, LT-92282 Klaipėda.

El. paštas: emsidla@yahoo.com.

Marijus Šidlauskas: PhD in Humanities, Associate Professor at the Department of Literature of the Faculty of Humanities, Klaipėda University.

Research interests: sociology of literature, literary criticism, history of Lithuanian literature.

Address: Kalotė, Nr. 16, LT-92282 Klaipėda.

E-mail: emsidla@yahoo.com.

Marijus Šidlauskas

Klaipėdos universitetas

KUR LIETUVIŲ LITERATŪROS VIETA?*

Anotacija

Straipsnyje svarstoma lietuvių literatūros ir literatūros apskritai erdvinio lokalizavimo problema centro ir periferijos sąveikos lauke. Iškeliama centro ir periferijos sąvokų santykinumas, neleidžiantis literatūros erdvinės egzistencijos formalizuoti ar absoliutinti, atskiriant ją nuo istorinio, socialinio bei metafizinio laiko sampratos. Polemizuojama su postmodernistine nuostata, atmetančia kultūros ir literatūros, kaip hierarchinės vertybių sistemos, principą. Konstatuojama, kad šiuolaikinė kultūra nebėra literatūrocentriška ir atkreipiamas dėmesys į vertybinio mąstymo lūžius bei jų pasekmes.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: lietuvių literatūra, centras / periferija, lokalizacija, vertybinis reliatyvizmas, videocentriška.

Abstract

The article discusses the problem of spatial localization of Lithuanian literature and literature in general in the context of centre / periphery relations. The emphasis is laid upon the relative character of the concepts of centre and periphery, the fact which forestalls the formalistic or unconditional approach to the spatial existence of literature, when it is seen as isolated from historical, social and metaphysical implications of time. The author enters into polemics with postmodernistic treatment of culture and literature where hierarchic value system is no longer valid. He also proposes that modern culture is no longer literary-central and directs attention to the dramatic shifts in value-judgements and the consequences of the process.

KEY WORDS: Lithuanian literature, centre / periphery, localization, value relativism, videocentric.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v17i1.1159>

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos mokslo tarybos Mokslininkų grupių projektą „Kultūrinių idėjų transferas nacionalinio atgimimo kontekste: Prūsijos Lietuvos ir D. Lietuvos dialogas“ (Sutarties Nr. MIP-065/2014).

Svarstant šį klausimą centro ir periferijos sąveikos lauke, iš karto kelia galvą šalutiniai klausimai: kur toji atskaitos sistema, leidžianti kalbėti apie centro / periferijos santykį ir to santykio vertybines implikacijas? Kokiu būdu ir kieno labai randasi pati centro / periferijos priešprieša? Kada ir kodėl literatūra atsiduria „centre“, o kada „periferijoje“? Kas pačiai literatūrai (kultūrai) yra „centras“ ir „periferija“? Kokios literatūros galėtų (norėtų?) pretenduoti į „centrines“, o kokios galėtų (turėtų?) būti laikomos „periferinėmis“? Panašūs klausimai juolab aktualūs tautai ir valstybei, kuriai paskutiniaisiais amžiais tenka žūtibūtinai grumtis dėl vietos po saule (1840 m. Lietuvos vardas išbrauktas iš Europos politinio žemėlapio) ir kuri puikiai žino, ką reiškia tapti svetimų galios centrų provincialiu paribiu, pakraščiu. Juk būtent pakraštį žymi *kresy* (šitaip lenkų bajorai po Liublino unijos ilgainiui ėmė vadinti lietuvių žemes) ar nūnai imperinį apetitą sužadinsi Ukraina (rus. *u kraja*).

Akivaizdu, jog norint lokalizuoti tokį „beribį“ reiškinį kaip literatūra, reikėtų pažymėti ne tik jo buvimo vietas, bet ir laiko ribas. Nes visa, kas yra, yra erdvėje ir laike. Pirmasis tokio apibrėžimo žingsnis būtų klausti, kur *šiandien* yra lietuvių literatūra. Bet literatūros uždarymas laiko rėmuose kelia naujų komplikacijų: jeigu Romualdas Granauskas ir Aidas Marčėnas yra šiandien, ar nebus jie iš esmės ten pat ir rytoj, kur yra vakarykščiai Vincas Krėvė ir Vytautas Mačernis, kur atsiduria visa klasika? Kur šiandien yra Homeras ir kur Henriko Radausko eilutės „Tris tūkstančius metų negėsta gaisrai, Homeras hegzametu rašė gerai“? Pripažinę, jog klasika, bent jau geriausioji jos dalis, tarsi gyvuoja amžinajame *čia ir dabar*, turėsime pripažinti, kad literatūra egzistuoja ne tik istoriniame, bet ir antiistoriniame – sakytume, metafiziniame – laike. Ypač tai pasakytina apie poeziją, kurios tarsi neįveikia laiko dantis. Nuo senovės Egipto *Mirusiųjų knygų* ir šumerų himnų iki Tomo Tranströmerio ir Tomo Venclovos ji išlaiko kažį kokią paslaptinę vibraciją, tam tikrą metafizinę konstantą, atpažįstamą visų laikų ir visų tautų lyrikoje. Poezijos antlaikiškumas, bent jau patiems poetams, yra savaiame suprantamas dalykas. Borisas Pasternakas sakė, jog poetai būna dviejų rūšių: vieni miršta dar gyvi būdami, kiti nemiršta niekad.

Galėtume tarti, jog patikimiausia literatūros „vieta“ – mūsų kultūrinė atmintis. Literatūra egzistuoja žodinėje ir rašytinėje tradicijoje, kalboje. Tačiau kur esti toji kalba, kuria literatūra perduodama iš lūpų į lūpas, o užrašyta sugula į knygas? Kur (ar) esti kalba, kai jos nevartojame – nekalbame, nerašome ir negirdime, kai „atsijungiamo“ nuo kalbinės atminties ir mąstymo? Kur lokalizuoti mirusių kalbų (hetitų, tocharų, prūsų) erdvėlaikį, kiek egzistencinės gyvybės tebebepulsuoja jų išlikusiuose kalbos paminkluose ir literatūros užuomazgose? Kur pasideda internetinės literatūros versijos, kai kompiuteris išjungtas? O kai įjungtas – ple-

vena elektronų kombinacijose anapusinėje monitoriaus ekrano virtualybėje ar vis dėlto dūzgia mūsų galvose?

Tad kur vis dėlto yra literatūra, įskaitant ir gimtąją? Rymo rankraščiuose, tekstuose, knygoje? Bet juk visa tai, kol niekas neperskaito, tik negyvi ženklai popieriuje, literatūros prasmę įgyjantys tik tuomet, kai tampa mūsų atpažinti ir suvokti, kai persikelia į mūsų sąmonę. Kur ir kaip susikuria literatūros reikšmės, kur jos tampa suvokimo prasmėmis, supratimu? Kalboje, bent jau rašytinėje, neįmanoma įsivaizduoti tiesioginio, fiziškai patiriamo literatūros „buvimo“. Įmanu kalbėti tik apie simbolinę esatį, tam tikrą reprezentaciją, kuri pavirsta gyvu kūnu ne tik per kalbą, bet ir per tradicijas, institucijas, visą kultūrinę bei socialinę aplinką.

Į šiuos vienas kitą kurstančius klausimus bando atsakyti kalbos ir literatūros filosofija, sociologija, psichologija, gausybė literatūros teorijų ir jos tyrinėjimo metodų. Bando jau seniai ir be apčiuopiamos sėkmės. Daliniai reliatyvistiniai atsakymai primena filosofams žinomą *metafizinio siaubo* situaciją, kai „nė vienas iš du su puse tūkstantmečio Europos filosofijos gyvybę palaikiusių klausimų niekada nebuvo išspręstas taip, kad sulauktų visuotinio pritarimo; visi klausimai ir toliau lieka ginčytini, arba filosofai juos paskelbia negaliojančiais“ (Kolakowski 1993, 7–8). Klausimas, kur yra literatūra, grąžina prie literatūros esmės, jos tapatybės klausimo. Paprastai juk ir svarstoma, ne *kur* yra literatūra, o *kas* ir *kokia* ji yra. Tačiau ir literatūros ontologijos klausimo sprendimas neatrodo vaisingesnis už mėginimus ją lokalizuoti. Įtakingas šių dienų literatūrologas Terry Eagletonas sako tiesiai šviesiai: „Tokio dalyko kaip literatūros „esmė“ apskritai nėra. Kiekvieną menkiausią parašymą galima perskaityti „nepragmatiškai“; jei tai ir reiškia literatūrinį teksto skaitymą, lygiai kaip kiekvieną parašymą galima perskaityti „poetiškai“ (Eagleton 2000, 19); literatūra esanti veikiau funkcinė, o ne ontologinė sąvoka (ten pat). Toks literatūros nekintamos esmės atmetimas plaukia iš postmodernizmo bendrosios antiesencialistinės nuostatos – niekas žmoguje, net ir jo kūnas, nėra pakankamai stabilu, kad būtų savęs pažinimo ar kito supratimo pagrindas (Michel Foucault). Bet, jei viskas taip netvaru ir nepastovu, lygiai tokia pat nestabili ir ši M. Foucault tezę, kad pajėgtų išskaidrinti dalyko supratimą – ji tik dar labiau gramzdina į metafizinio siaubo liūną, ženklindama pažinimo pamatų ir vertybinio mąstymo bankrotą.

Postmodernus mąstymas atmeta kultūrą kaip hierarchinę vertybių sistemą, matydamas ją vien kaip simbolių formų žaismę. Mat vertybės implikuoja hierarchinį galvojimo būdą, o postmodernizmo erdvėje viešpatuoja pliuralistinis principas, suteikiantis lygias teises gyvybės ir mirties kultūroms, išplaukantis gėrio ir blogio takoskyrą. Vadovaujantis šiuo principu į vertybių rangą galima pakylėti bet ką, užmirštant, kad žmonių norai ir interesai savaime dar nėra gė-

ris. Ypač kai jie tampa masiniai ir atsiranda masių poreikius tenkinanti, tuos poreikius dauginanti ir jais manipuliuojanti industrija. Tuomet aukščiausiomis, absoliučiomis vertybėmis lengvai gali tapti pinigai (verslo žmonėms), valdžia (politikams), sumažintos būsto nuomos bei šildymo kainos (pensininkams) ar šviežių daržovių patiekalai (veganams). Prisdengiant tokiu „demokratišku“ reitingavimu ir akompanuojant populiarioms sociologinėms apklausoms vertybės mikliai paverčiamos trumpalaikio vartojimo prekėmis. Etikos, kultūros normos praranda absoliutų privalėjimą ir sakralųjį savo kilmės slėpinį. Tiesos buvimo ar nebuvimo klausimas paliekamas „nubalsuoti“.

Į visuotinumą pretenduojantis vertybinis reliatyvizmas daugina moraliai ir egzistenciškai neįpareigojančius pasirefleksyvimus, kuriais riba tarp prasmės ir beprasmybės, būties ir nebūties, gėrio ir blogio žaidybiškai stumdoma ar visai ištrinama, o šių sąvokų žmogiškasis turinys pavirsta pilstoma ir perpilstoma pluralistine tyre. Tokiame kontekste darosi neaišku, ką laikyti ne tik literatūra, bet ir kultūra. Sveikas protas siūlo kultūra (vis dar) laikyti dvasinį ar fizinį veiksmažodį bei to veiksmo padarinį, išskiriančią žmogų iš gamtos kaip kuriančią, laisvą, protingą ir atsakingą būtybę. Tačiau akivaizdu, kad šiandienos kultūra nesispyriodama absorbuoja ir tai, kas su protinga ir atsakinga būtybe sunkiai suderinama, jei suderinama apskritai. Ypač tai pasakytina apie nemažą literatūros ir meno dalį, kurią būtų galima tiesiai šviesiai pavadinti nekultūringa, kaip nekultūringais laikome piliečius, kurie viešose vietose keikiasi, šnypščia be nosinės, garsiai gadiną orą ar masturbuojasi. Necenzūrinė skatologinė leksika, liguistos fantazijos ir patologijos vaizdiniai, bjaurumo estetika ir skandalo etika, vadinamasis žemas menas (*abject art*) su tokiomis savo viršūnėmis kaip Judy Chicago *Menstruation Bathroom* ar Andre Serrano *Piss Christ* – visa tai yra, taip sakant, integruota ir aprobuota šiuolaikinio meno savastis. Bet ar toks menas su visa jį peršančia industrija bei ideologija yra ir mūsų savastis, teigianti nelygstamą žmogaus vertę bei orumą? Apskritai, kur yra (ar turėtų būti) tie gausėjantys nužmoginantys artefaktai, tos begalinės kūrybos imitacijos ir simuliacijos? Kur jų vieta?

Nešokinėk ir būk savo vietoje, pašmaikštautų oponentas. Nešokinėti galima, tačiau snobiškai apsimetinėti būtų nepadoru. Dar būtų trumparegystė ir savęs apgaudinėjimas nematyti akivaizdaus fakto – šiuolaikinė kultūra nebėra literatūrocentriška, ir jau senokai. Sąlygiškai galėtume ją pavadinti ekrano, videocentriška. Suprantama, tai nėra įkvepianti žinia mūsų kultūrai, nes lietuvių tauta, kaip sakė Czeslawas Milozsas, atgimė iš filologijos, o tai reiškia – iš literatūros ir istorijos (suliteratūrintos istorijos). Lietuvos kultūrinius pasiekimus šiandien reprezentuoja ne literatūra, o videomenai, ne A. Marčėnas, Ramutė Skučaitė ar Henrikas Čigriejus, o Šarūnas Bartas ir Žilvinas Kempinas (įsivaizduokime, jog du pastaruosius kūrėjus ir jų meną iškyla reikalas lokalizuoti – o metafizinis siau-

be!). Postmodernizmo požiūriu toks videocentrizmas pakankamai logiškas – juk poststruktūralistas Jacques Derrida jau senokai paskelbė logocentrizmo (ir, kaip jam atrodė, falocentrizmo) pabaigą, o jų vieton pasiūlė tokias sąvokas kaip *skirms* ir *diseminacija*, kurių turinį patys struktūralistai aiškinasi, bet neišsiaiškina iki šiol. Esmė maždaug tokia: pasaulis – begalinis tekstas, neturintis pastovaus prasmės centro; visa mus supanti mentalinė-kultūrinė-literatūrinė erdvė – tik chaotiškas ženklų ir simbolių žaismas, tikslo ir prasmės neturinti stichija. Atmetus pasaulio tvarkos principą (nes jis esąs metafizinis) ir susitapatinus su šia dekonstrukcijos apaštalu teze nebelineka loginių kliūčių tolesniam „metafizikos“ ardymui, t. y. egzistencinei ir moralinei destrukcijai – nes nebelineka ir visiems privalomų žmonių bendrabūvio taisyklių. Akivaizdu, kad tokį destrukcinį mąstymą ir veiklą skatinti kai kam geopolitiškai naudinga (nesusitvarkote, labusai), ir nenuostabu, kad tokios veiklos apmokamų bei neapmokamų advokatų mūsų krašte nestigo ir nestinga.

Pasaulio be tvarkos ir be prasmės vaizdinys primena vieną organinės kilmės medžiagą, kuri neturi branduolio ir apvalkalėlio (taigi ir pastovaus prasmės centro) ir nepasižymi kietumu. Iliustracinio vaizdumo dėlei pasitelksiu Giedros Radvilavičiūtės esė „Privalomi parašyti tekstai“, kur yra toks epizodelis: apsilankęs pas dukrą pasakotojos senelis ant lovos randa kelias ochros spalvos šuns spireles, atrodančias kaip kalkės (šunėkas tokiu būdu keršijo už įkalinimą užrakintame kambaryje). Pamanęs, kad tos spirelės – žemės riešutai (o tai sovietmečiu buvo deficitas), senelis parsineša spireles namo, pasiberia ant laikraščio ir, krapštydamas nagu, ima ieškoti branduolio. „Kad šūde branduolio būti negali“, pirmoji susigaudo močiutė, kuri leipsta juokais gerą pusdienį ir nedelsdama paverčia šią istoriją nuotaikingu giminės kronikos topu (Radvilavičiūtė 2004, 12–13).

Ar leidamiesi vėtomi ir mėtomi atsineštinių teorijų mes kartais komiškai nedesiminguojamės ir sykiu nesirausiame į šią kietumu nepasižyminčią medžiagą? Juk atmetę pasaulio sąrangos ir žmogaus buvimo pasaulyje prasmę ir patikėję post-postideologų superpriešakinėmis idėjomis daromės panašūs į tą mėšle riešutų ieškančią senelį. Beje, Kristijonas Donelaitis, tarsi nujausdamas panašų blavaus proto *apjekimą*, iš tokių savo esybės branduolį pametusių personažų yra sveikai pasišaipęs – prisiminkime jo „Pasaką apie šūdvalalį“. Verta pasiskaityti prieš išsižadant gimtosios tapatybės ir išmainant ją į kokią nors „netradicinę“:

Po jau pacituoto močiutės pastebėjimo ir iš jo sklindančios išblaivinančios informacijos randasi papildomų argumentų centro ir periferijos svarstyboms. Išties, jeigu tam tikrose materijose ar struktūrose branduolio nėra ir būti negali, branduolio nebuvimas atitinkamai charakterizuoja ir pačią materiją ar struktūrą. Jei nėra branduolio – patikimo atramos taško, steigiančio žmogų ir pasaulį, viskas yra periferija (plg. Blaise Pascalio mintį: jeigu Dievo nėra, viskas yra provinci-

ja). Sykiu viskas taip ištežta ir „sucentrėja“, kad branduoline egzistencijos ašimi pasidaro naujieji centrai – pramogų, padangų, užuolaidų ar pėdkelnių centras, kiekvienam pagal poreikį.

Ir vis dėlto: kur yra lietuvių literatūra – centre ar periferijoje? Kiek paaštrindami pozicijas, palyginkime galimus „pasrovinio“ skeptiko ir „priešrovinio“ neskeptiko atsakymus.

Skeptikas: lietuvių literatūra, amžius chroniškai vėluodama, velkasi periferijoje. Vienareikšmiškai. Neturime tarptautinio lygmens figūrų (išskiriant nebent T. Venclovą), pasigailėtina jos vertimų į užsienio kalbas statistika (ir jokios strategijos bei taktikos), prasta jos informacinė sklaida, ji itin kukliai (ir dažnai provincialiai) pristatoma svetimkalbėse enciklopedijose ir žinynuose, neturime prestižinių literatūros premijų laureatų, jau nekalbant apie nobelistus, į tarptautinius festivalius važinėja tik pavieniai pasirinktieji, kurių atranką lemia ne gimtosios literatūros svoris, o asmeniniai ryšiai, etc., etc. Numanoma išvada: stiprėjančios globalizacijos, tautų niveliacijos ir valstybės požymių nykimo akivaizdoje racionaliausia būtų pabaigti su lokaliniais sentimentais ir atitinkama verbالية raiška. Neperiferinis rašytojas turi rašyti nelietuviškai ir užmiršti nacionalinius kompleksus, kaip 1967–aisiais Justinui Marcinkevičiui leido suprasti Jeanas Paulis Sartre'as. Ir kaip praktiškai ketino padaryti Saulius Tomas Kondrotas (tik iki šiol kažko delsia).

Neskeptikas: lietuvių literatūra yra ten, kur ir dera būti literatūrai, savo moderniąją istoriją skaičiuojančiai tik gerą šimtmetį. Ji yra savo vietoje, ramiai priklaudydama Rytų Europos arealui kartu su estų ir latvių, gudų ir lenkų, čekų, slovėnų ir vengrų literatūromis. O kaip nekompleksuojanti pasaulinės literatūros dalis, ji yra lygiai ten pat, kur anglų ir amerikiečių, vokiečių ir prancūzų, rusų ir kinų, indų ir indėnų literatūros. Ir niekam ji neturi nei skolų, nei privilegijų, lygiai kaip niekam nėra skolingos ar įsipareigojusios kokiam diktuojančiam centrui minėtos tautos bei kultūros. Literatūrų, kultūrų įvairovė – tai nelygstamas turtas ir visavertės civilizacijos raidos pamatas, o tai primiršę filosofai ir ideologai tepasiskaito Claude'o Levy-Strausso studiją *Rasė ir istorija*, kur barbaru pirmiausia laikomas tas, kuris tiki, jog yra barbarų. Turint galvoje civilizacijos tendencijas ir masinio skonio diktatą, lietuvių literatūra demonstruoja turiningą individualybių polilogą, o jos savistabos aprėptis ir intensyvumas (Alfonso Nykos-Niliūno *Die-noraščiai*, Vytauto Kubiliaus, Viktorijos Daujotytės knygų ir straipsnių korpusas) kalba patys už save, tačiau ne vien sau.

Kuris atsakymas provincialesnis?

Kartais atrodo, kad literatūra žaidžia su mumis slėpynių. Svarbu, kad būtų su kuo žaisti, kad būtų norinčiųjų jos ieškoti ir tikinčiųjų, jog įmanu šią neklaužadą

rasti, kad ir kur ji slapstyti – tolstančiame laike, nenustygstančioje mintyje, besiilginčioje širdyje ar tiesiog po ranka.

Literatūra

Kolakowski 1993 – Leszek Kolakowski. *Metafizinis siaubas*. Amžius: Vilnius, 7–8.

Eagleton 2000 – Terry Eagleton. *Įvadas į literatūros teoriją*. Baltos lankos: Vilnius, 19.

Radvilavičiūtė 2004 – Giedra Radvilavičiūtė. *Suplanuotos akimirkos*. Baltos lankos: Vilnius, 12–13.

Marijus Šidlauskas

WHERE IS THE LITHUANIAN LITERATURE TO BE LOCATED

Summary

The article raises the question where Lithuanian literature could or should be located in the context of centre / periphery interaction. This particular problem of localization seldom becomes the issue of academic investigation as it is overshadowed by the „cursed question“ of the ontological essence of literature, the question of its specific identity. The author of the present paper sees the issue in the complex of its sociocultural, philosophical and metaphysical implications and questions the postmodern anti-essentialistic view that the essence of fictional literature simply doesn't exist, that *literature* occurs and subsists as a functional, rather than ontological, notion (Terry Eagleton). The author also draws attention to some anti-cultural tendencies of „advanced“ art, treating them as the consequence of postmodern value relativism, as well as the outcome of dehumanizing global industry and ideology. Resistant to fashionable relativistic theories, the author calls to classical sobriety and, rejecting radical extremities, marks the position of Lithuanian literature as normal and promising sound development.